

ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті охарактеризовано особливості естетичного виховання учнів початкової школи, розкрито вплив мистецтва на гармонійний, цілісний розвиток особистості.

Постановка проблеми. Соціальне оновлення, що відбувається в Україні, передбачає активізацію духовного потенціалу народу, який реалізується в естетичній культурі.

Естетичне виховання є однією з важливих складових гармонійного розвитку особистості, забезпечення взаємодії з навколишнім середовищем. Почуття прекрасного несе радість і оптимізм, духовно збагачує людину, спонукає до навчання, натхненної праці й творчого пошуку. Важливість такого виховання підкреслюється в Національній доктрині розвитку освіти України і є одним із пріоритетних напрямів розбудови і вдосконалення системи неперервної освіти.

Культуротворча місія мистецтв спрямована передусім на ту сферу діяльності, яка визначає характер соціальних взаємодій, характеризує спосіб суспільного буття. Естетична культура завжди була однією з важливих складових всебічного розвитку особистості, її гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем, що визначає ставлення людини до свого оточення, взаємозв'язки між його змінними факторами і її психологічними характеристиками. Повною мірою це стосується і до дітей молодшого шкільного віку. Тому треба особливої уваги надавати розвитку естетичної культури у дітей даного віку.

Аналіз останніх досліджень. Питання естетичного виховання знайшло широке відображення в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Так, дослідження загальної та вікової психології, психології мистецтва (В.Алексєєва, Г.Балл, І.Бех, М.Боришевський, О.Запорожець, Л.Виготський, М.Гальперін, О.Леонтьєв, В.Москалець, В.Ядов та ін.) сприяли визначенню психологічних аспектів формування естетичних почуттів, мислення, розвитку можливостей молодших школярів, умов їх художньо-творчої самореалізації. Про цілісний розвиток особистості в межах вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу писали В.Алексєєва, О.Бакушинський, Г.Лабунська, В.Щербаков, Т.Цвєлих. Існує ще низка різних підходів до вивчення проблеми естетичного розвитку особистості. Ми зупинимося на розкритті особливостей естетичного розвитку учнів початкової школи, що і становить **мету статті**.

Виклад основного матеріалу. Естетичний розвиток завжди був однією з важливих складових гармонійної особистості, її взаємодії з навколишнім середовищем. Він вимагає наявності спеціально організованого педагогічного впливу на почуття і свідомість індивіда через провідні види її спілкування і діяльності. На жаль, сьогодні рівень естетичного розвитку молодших школярів ще не повною мірою відповідає вимогам часу. Тому треба в загальноосвітньому навчальному закладі зосередити важливу увагу на розв'язанні цієї проблеми. Допоможе у вирішенні проблеми врахування вчителям особливостей естетичного розвитку школярів.

Відомо, що розвиток носить природний та універсальний характер. Водночас фактори навколишнього середовища та культурного контексту відіграють досить важливу роль у розвитку художнього мислення (Конні Ньютон і Ларрі Катнер). Слід відзначити, що переважна більшість систем розвитку мислення базується на так званій психологічній парадигмі, провідні принципи якої були визначені Ж.Піаже. Дидактичні моделі будуються на основі твердження: процес пізнання (когнітивний процес), як і інші аналогічні йому, складається з ряду стадій, кожна з яких характеризується особливими притаманними їй способами розуміння матеріалу. За даними своїх досліджень, Ж.Піаже визначив чотири основні стадії когнітивного розвитку: сенсорно-моторна (sensori-motor) (діти у віці до 2-х

років); доопераціональна (pre-operational) (від 2 до 7); конкретно-операціональна (concrete operational) (від 7 до 12); формально-операціональна (formal operational) (від 12 і старші) [5].

Характерні для цих стадій особливості поведінки проявляються в тому, як дитина поводить себе з будь-яким матеріалом, як вона буде мислити незалежно від змісту діяльності, що просування за стадіями відбувається послідовно і неодмінно. Перехід за стадіями можливий і за умови, коли під час своєї взаємодії з середовищем дитина стикається з новою інформацією, яка вимагає від неї перегляду попередніх способів її розуміння. Виникнення цього протиріччя (дисонансу) і спонукає до розвитку дитини.

Дослідження у сфері естетики, підтвердили можливість існування особливих періодів художнього розвитку дитини, а також те, що вони йдуть один за одним у певній послідовності. Так, на кожній із стадій розвитку, сформульованих Ж.Піаже, виникають свої так звані “критерії переваги” (preference criteria). П.Машотка встановив, що сприймання дітей, які знаходяться на доопераціональній стадії, базується переважно на змісті творів мистецтва та використаних у них кольорах. Для конкретно-операціональної стадії розвитку виникає усвідомлення реалістичності або нереалістичності зображених предметів. Посилюється цей процес до переходу у формально-операціональну стадію [5].

Аналіз наукових джерел показує, що в естетичному розвитку умовно виділяється декілька його стадій [7]. Першою є “Стадія розповідача”. Респондент, що знаходиться на цій стадії, аналізує об’єкт дуже суб’єктивно та індивідуально, реагуючи на моментальні зорові враження і сприймаючи переважно очевидні риси твору. Цінність естетичного об’єкта визначається яскравістю, схожістю твору на об’єкт і майстерністю художника. На “Стадії конструювання” підходить до аналізу досить утилітарно, оцінюючи, насамперед, на скільки реальний сам об’єкт і на скільки схоже він намальований. “Стадія класифікації”, коли глядач аналізує об’єкт з позиції раціоналізму, намагається класифікувати об’єкти і співвіднести їх з відомими йому школами чи напрямками. Для наступної, “Інтерпретаційної стадії” характерно, що об’єкт аналізується із суб’єктивних позицій, переважно керуючись своєю інтуїцією. Твір мистецтва стає деяким знаком, символом, що викликає дуже багато асоціацій з власним досвідом. Врешті на “Рекреативній стадії” об’єкт аналізується одночасно і суб’єктивно, і об’єктивно. Тобто об’єкт символізує свою естетичність в повному змісті цього слова.

Переважає більшість дітей і дорослих виявляється на першій і другій стадіях. Так, для першої стадії типовими є неупорядковані довільні відповіді (“це – місто”, “я бачу море...”) – спостереження абсолютно конкретні та очевидні. Але також можуть мати місце деякі особисті спостереження (“волошковий килим”, “смагадковий лан”). Оцінка образів, персонажів і предметів базується на тому, наскільки вдало вони асоціюються з особистими спогадами та уявленнями (“Гарна картина”, “Веселий пейзаж”, “Подобається”).

Відносно другої стадії, то, як правило індивід, висловлює думку, використовуючи інформацію, яка найбільш помітна з першого погляду. Оцінювання творів мистецтва відбувається залежно від того, наскільки вони співпадають з його уявленням про реальний світ. Переважають тут загальні характеристики (“На вулиці все зима”, “У неї красиві, великі очі”), або дається інтерпретація свого особистого бачення того, що зображено (“Ліс намальовано неправильно”, “Фігура не жіноча”) тощо.

Дитина у своєму розвитку, як відомо, проходить декілька характерних періодів освоєння дійсності. Так, на першому з них превалюють рухово-дотикові методи сприйняття і освоєння нею навколишнього світу. Зорові враження підкоряються цим первинним засобам орієнтації в умовах зовнішнього оточення. Знаходячись постійно у реальному русі, дитина сама створює реальні дії, її цікавить насамперед сам процес дії, а не результат. Перевага у цьому віці віддається грі з речами, використовуючи їх до граничної утилітарності. Уся діяльність насичена емоційною окрасою, де фізичні дії панують над аналітичним процесом свідомості. Продукти творчості дитини – це схематичне зображення /виготовлення/ символу

речі. Про зміни, що можуть відбуватися з речами, дитина розповідає чи відображає у грі. Поступово зорове сприйняття починає відігравати все більшу роль в оволодінні навколишнім світом і приходять на зміну рухово-дотиковому орієнтуванню.

Другий період розвитку пов'язаний з посиленням розумової активності. Аналітично-розсудливий етап триває протягом пізнього дитинства та юнацтва. Панівну роль у сприйнятті навколишнього середовища і його творчому відображенні відіграє зорове спостереження. На відміну від першого періоду, де важливим було не відношення між речами, а їх наявність і різноманітність, школяр цілісно усвідомлює процес, який відбувається не в його особистих діях, а в зовнішньому світі. У подальшому розвитку суттєву роль відіграє стать і фактори соціального характеру (національність, сім'я, раса, оточення).

Просторове сприйняття в дитячому образотворчому мистецтві обумовлене біологічними факторами. Водночас на опанування такими елементами форми, як лінія, колір, їх відношення і вибір впливають ще й соціальні фактори. Необхідно наголосити, що, на думку О.Бакушинського, Ю.Борева, М.Волкова, Г.Лабунської та інших, головні, характерні риси кожної фази художньо-творчого розвитку дитини та їх послідовність обумовлені біологічно і тому вони неминучі.

Як підкреслює О. Бакушинський, дитячий розвиток, як загальний, так і художній, зумовлений чіткими закономірностями, які встановлюють неминуче і замкнуте коло послідовності розвитку в межах кожного періоду. Вікові періоди мають особисту цінність, тому всі життєво-творчі сили кожного віку повинні бути використані перш за все для розвитку дитини. Відсутність повної реалізації їх потенційних можливостей “призводить до дисгармонії між рівнем розвиненості здібностей і сторонами психіки” [2:98]. При цьому будь-яка здатність, яка існує навіть у зрілому віці, у своєму розвитку проходить типовий, але прискорений шлях до рівня інших здібностей, які її випередили. Цей процес супроводжується низкою ускладнень у взаємодії між різними сторонами психіки, доки не встановиться відповідна рівновага. Звідси очевидна перевага нормального різнобічного розвитку дитини.

Важливим тут є висновок про велике позитивне значення нормальної тривалості дитячого розвитку. Для школяра шкідливі як прискорена, так і повільна течія цього процесу. Уповільнений розвиток у ранньому дитинстві частіше змінюється пізніше або нормальним, або прискореним, породжуючи високоякісні результати [3:43].

Надто ранній і прискорений розвиток навпаки, призводить до посереднього, або зовсім низького рівня розумових здібностей дітей (навіть обдарованих), які досягли зрілого віку. Звідси вся система художнього виховання повинна будуватися виключно на творчості, яка визначається законами дитячого розвитку, на вільному виборі його форм і засобів. Підґрунтям для художньої освіти повинно бути добровільне індивідуальне чи колективне виконання художнього замислу.

Свобода дитячої творчості має глибокий педагогічний смисл (розширює розумовий кругозір дитини, підсилює продуктивність уяви, викликає позитивні емоції, допомагає без примушення оволодіти художніми матеріалами та технічними навичками). Характерно, що чим дорослішою стає дитина, тим більше вона ставить вимог до себе відносно техніки виконання видів мистецтв. Так, наприклад, малюнки дітей молодшого шкільного віку мають яскраво виражений декоративний характер, особливо у дівчаток. У образі превалюють загальні родові ознаки, а не індивідуальні, як у малюнках дітей-дошкільників. Малювання з натури підлітки розглядають як завдання до теми, з задоволенням малюють на сюжетну або декоративно-живописну тематику [8].

Одна із головних рис дитячої творчості молодшого шкільного віку – це любов до дослідження художнього матеріалу. Творчість з матеріалу є такою ж могутньою рисою дитячої творчості, як і любов до прикрашування [1; 4]. Досліджуючи матеріал, дитина на

своєму досвіді пізнає його якості, створює художні витвори відповідно до свого світосприйняття. Більш продуктивно працювати у молодшому шкільному віці заважає суто фізична неспроможність оволодіти художнім матеріалом у повному обсязі. Домінуючим у їхній діяльності є реалістичне відображення свого задуму, бажання прикрасити виявлений образ.

Дослідження вчених (А.Дмитрієва, Н.Ростовцева, Г.Тарасенко, Е.Торшилова) показують, що заняття образотворчим мистецтвом позитивно впливають на збагачення інтелектуальних, емоційних, моторних та інших здібностей дитини, розвивають здатність до фантазії. Будь-який витвір фантазії будується з елементів, одержаних з дійсності та закріплених в досвіді. Чим ширший чуттєвий досвід, чим різнобарвніші враження та хвилювання, тим багатший матеріал, який може комбінувати уявлення учня (А.Дмитрієва, В.Журавльов, С.Коновець, Т.Олійник, Т.Сухова).

Як відомо, найважливішим джерелом дитячої фантазії є емоції. Особистісні відчуття завжди прагнуть втілитися в певні і ніби підбирають собі відповідний життєвий матеріал: враження, думки, події, не пов'язані між собою логічно, можуть об'єднатися на основі того настрою, який вони у нас викликають, і породити образи, насправді ніколи не спостерігались. Можливий і зворотній вплив, коли образи-фантазії можуть породити негативні відчуття. Скажімо, жахливий Бармалей, створений дитячою уявою, нереальний, але дитина його боїться, і страх, який вона відчуває, реальний, Малюючи, діти посправжньому переживають уявлені ними події. Відбувається це не так, як в житті.

Нарешті, існує складний зв'язок між дитячим уявленням та символічними об'єктами, породженими художньою фантазією багатьох поколінь людей, які викристалізували ми в собі, не менш реальні для нас, ніж ті люди, які зустрічаються нам щоденно. Їхні образи відтворюються кожним поколінням, вдосконалюються та збагачуються новими прагненнями, мріями, ідеалами.

Для молодших школярів такими образами-символами є насамперед позитивні та негативні персонажі казок: Попелюшка, Буратіно, Карабас Барабас, доктор Айболить, Бармалей, Іван Царевич, дід Мазай... Особливо приваблюють дітей чарівні казки, де відбуваються загадкові перетворення (жаба – в царівну, чудовисько – в красеня-принца і т. п.). Звичайно, кожне покоління по-різному малює казкових героїв, наділяє їх рисами свого часу.

Отже, життєвий досвід молодшого школяра починає цілеспрямовано та систематично накопичуватися тільки у школі. Дитяче переживання та відчуття, як правило, керують поведінкою і діяльністю дитини. Тому враження від реальних явищ культури у молодшого школяра сильніші, ніж у дорослого. Дитина багато чого бачить вперше, відкриває в світі все нове, цікаве, захоплює його думки і відчуття. Слід зауважити, що знання і переконання дорослої людини можуть не тільки збагачувати фантазію, але й бути для неї гальмом, якого дитина ще не здобула.

Зв'язки мистецтва зі світом – минулим, майбутнім – неосяжні. Тому воно може виступати як фактор цілісного виховання і розвитку, як взаємодія розумового, естетичного, морального і фізичного формування особистості молодшого школяра.

Це є можливим, якщо види мистецтва, як засіб виховання і розвитку, розуміти цілісно, не розділяючи на замкнуті в собі окремі предмети, а, навпаки, об'єднуючи весь спектр художньої діяльності, накопичений людством. Мистецтво як ілюзорна діяльність, що виражає необмежену гаму людських переживань, володіє ефектом резонансу, який діє на всі їх прояви.

Шлях школяра від нижчих конкретних образів уяви до вищих, абстрактних, від конкретної дійсності, її реєстрів, від дитячих казок, мультфільмів і наївних дитячих малюнків до розуміння, занурення в духовний світ симфонії Д.Прокоф'єва, А.Шнітке, живопису М.Врубеля, М.Шагала, В.Кандинського, прози Ф.Достоевського, А.Платонова,

М.Булгакова, поезій Б.Пастернака, М.Цветаєвої, А.Ахматової, картин А.Тарновського – це шлях поліхудожньої системи виховання і розвитку. Тому, як підкреслює О.Мелік-Пашаєв, значне місце у формуванні особистості належить розвитку у кожного естетичного відношення до життя. Основою художніх здібностей людини є не окремі якості, які потрібні для заняття живописом, музикою або іншим видом мистецтва, а особливе відношення художника до оточуючого життя в цілому і до будь-якого явища, яке є предметом його уваги і зображення [6].

Таким чином, необхідною умовою засвоєння художньої культури учнями є розвиток пізнавального інтересу до образотворчого мистецтва, хисту до інтерпретації, творчої уяви і конкретно-образного мислення.

Зрозуміло, що змодельовати повністю процес естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку досить важко, оскільки цей процес відбувається несвідомо і в кожному випадку індивідуально. Але складність цієї проблеми, як свідчать теоретичні дослідження В.Алексєєвої, Ю.Болдирєвої, Н.Вітківської, А.Запорожця, Г.Лабунської, Д.Лукач, Л.Масол, Є.Пономарьова та інших не знімають потреби у можливості свідомих механізмів розвитку, які б враховували не тільки особливості дитячого віку, а й специфіку конкретного виду мистецтва. Тому такі педагогічні поняття, як організація діяльності, керівництво нею є ефективними при вивченні предметного матеріалу з природознавства, мови і не спрацьовують у художній діяльності. Осягнення художньо-образного змісту твору й розкриття власних творчих сил потребує особливого, коректного педагогічного впливу, яким є, на нашу думку, механізм стимулювання.

Ідея педагогічного стимулювання як стратегія навчально-виховного процесу полягає не тільки в оптимізації зовнішніх умов, а й у створенні умов для самодетермінації і самореалізації особистості. Домінуючим у системі стимулів у молодшому шкільному віці є гра. Поєднання елементів гри і навчання активно сприяє розвитку фантазії і уяви. Головне завдання педагога – позитивний вплив на активізацію пошукової діяльності учнів, щоб художньому пізнавальному процесові була супутньою радість відкриття, творче натхнення, моральне задоволення. При цьому слід пам'ятати, що розвиток творчої уяви і фантазії молодших школярів значно ускладнюється об'єктивними чинниками: у дітей дуже малий життєвий, художній досвід, вони не мають необхідного запису знань та розумових операцій, необхідних для їх пошуку і використання.

Осмислення результатів дослідження провідних вітчизняних і зарубіжних учених (А.Ананьєв, А.Бакушинський, В.Бутенко, В.Вільчинський, В.Воронов, І.Зязюн, Л.Масол, А.Мелік-Пашаєв, З.Новлянська, Т.Цвєлих, В.Юркевич, Б.Юсов та ін.) свідчить, що естетичний розвиток молодших школярів вимагає достатньої інтелектуальної основи, збільшення рівня інтелектуальності не відбивається на естетичному розвитку учнів, дуже високі показники інтелекту, як і його нестача, заважають нормальному розвитку особистості.

Залучення дітей до художньої діяльності неможливе без передачі їй знань, умінь і навичок. Однак опанування практичними навиками та освоєння технічних прийомів – не самоціль занять художньою діяльністю. Вони є лише засобом формування естетичного відношення школярів до дійсності, її глибокого художнього пізнання й відображення в процесі занять мистецтвом. Естетична діяльність розглядається як повністю свідомою діяльністю, в процесі якої особистість вдосконалюється й духовно збагачується. При цьому природа мистецтва не може бути зрозуміла без усвідомлення специфіки кожного з мистецтв як особливої форми пізнання та естетичної діяльності людей. Мистецтво підкоряється загальним законам розвитку суспільної свідомості.

Отже, ефективність естетичного розвитку насамперед забезпечується врахуванням її психофізіологічних особливостей, специфіки перебігу вихованих і пізнавальних процесів.

Висновки. Зазначене вище дає можливість сформулювати висновок про те, що засвоєння естетичної культури нерозривно пов'язано з уявою і фантазією дитини. Здатність

раціонально використовувати накопичений власний досвід у молодших школярів розвинена по-різному. Тому особлива увага тут концентрується на налагодженні та закріпленні зв'язку уяви і фантазії з дійсністю, розширенні чуттєвого досвіту школярів та врахуванні особливостей актуалізації естетичного сприймання. Також, працюючи з дітьми, педагог має враховувати й те, що надто ранній і прискорений, або, навпаки, уповільнений перебіг естетичного розвитку, як правило, призводить до посередніх, а інколи і низьких результатів у майбутньому. Звідси система естетичної освіти повинна ґрунтуватись виключно на принципі творчості, яка визначається об'єктивними законами дитячого розвитку, вільному виборі адекватних методів, організаційних форм і засобів виконання художнього замислу.

Подальші дослідження. Окреслена в статті проблема не розкриває всіх її аспектів, тому у подальшому доречно досліджувати питання пов'язані з розробкою методики естетичного розвитку учнів початкової школи; обґрунтуванням технології опанування дисциплін естетичного циклу молодшими школярами; інтеграцією мистецтв у естетичному розвитку учнів початкової школи.

Література:

1. Арсеньев А.С. Естественно-научное и гуманитарное знание в педагогическом процессе // Педагогика искусства и школа. – М.: АПН СССР, 1982. – С. 22-46.
2. Бакушинский А.В. Искусство детей // Искусство детей: Сб. ст. – Л.: Изд. Ленингр. обл. Союза сов. художников, 1935. – С. 11–27.
3. Бакушинский А.В. О задачах и методах художественного воспитания / Вопросы эстетического воспитания в советской школе, 1924-1929. – М.: Просвещение, 1967. – 416 с.
4. Беда Г.В. Живопись и ее изобразительные средства. – М.: Просвещение, 1977.–186с.
5. Гризова И.А. Художественное мышление и художественный образ: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / ЛГПИ им. А. Герцена. – Л., 1970. – 20 с.
6. Мелик-Пашаев А.А. Цвет как выразительное средство в изобразительной деятельности детей // Искусство в школе. – 1992. – №3. – С. 7–13
7. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства. – М.: Радуга, 1991. – 245 с.
8. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. – М.: Наука, 1978. – 371 с.

В статье охарактеризовано особенности эстетического воспитания учащихся начальной школы, раскрыто влияние искусства на гармоническое, целостное развитие личности.

The main features of aesthetic education of an elementary school pupils are characterised in article. The influence of art on harmonious, complete development of the person is opened.